

OSMANLI DEVLETİ'NDE KURULAN İLK ÖZEL TİCARET OKULU: HEYBELİADA RUM TİCARET MEKTEBİ

Ayşenur ERDOĞAN*

Özet

Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim tebaası sahip olduğu haklar doğrultusunda devlet toprakları dâhilinde kendilerine ait eğitim ve öğretim kurumları kurmuşlardır. Sadece gayrimüslimler değil Osmanlı Devleti topraklarında ticaret yapma hakkına sahip olan yabancı devletler de özellikle XIX. asırda devlet dâhilinde birçok mektep açmışlardır. Hem Gayrimüslim tebaa hem de yabancılar tarafından açılan bu mektepler arasında ticaret okulları da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk resmi ticaret mektebi Hamidiye Ticaret Mektebi Âlisi'nin 1883 yılındaki kuruluş tarihi kıstas olarak alındığında ondan önce devlet sınırları dâhilinde açılan ticaret mekteplerinin olduğu görülmektedir. Bunlar arasında ilk olma özelliğini taşıyan ise Heybeliada Rum Ticaret Mektebidir. Bugüne kadar mektep ile ilgili yapılan çalışmalara ek olarak Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivindeki belgeler de değerlendirilerek hazırlanan bu makalede ilk özel ticaret okulu olan Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nin kuruluşu, verdiği eğitim ve geçirdiği merhaleler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Gayrimüslim Okulları, Ticaret Eğitimi, Rum Cemaati, Heybeliada Rum Ticaret Okulu

Abstract

The First Private School of Commerce Established in the Ottoman State: the Greek Trade School of Halki

The non-Muslim citizens of the Ottoman Empire established their own educational and training institutions within the territory of the state in accordance with their rights. Not only the non-Muslims but also the foreign states who had the right of trade within the territory of the Ottoman Empire, had established many institutions especially during the XIXth century. A number of business schools could be found within these institutions established by both the non-muslim community

* İstanbul Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi,
aysenur.erdogan@ogr.iu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5266-3672>

Citation: Ayşenur ERDOĞAN, "Osmanlı Devleti'nde Kurulan İlk Özel Ticaret Okulu: Heybeliada Rum Ticaret Mektebi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (2019), s. 35-53

and the aforementioned states. When the establishment date in the year of 1883 of the first official trade school of the Ottoman Empire “Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi” is set as a benchmark, it is clear that there were pre-existing trade schools opened within the borders of the state before it. Among these business schools, “The Greek Trade School Of Halki” is considered to be the first one. In addition to the studies that have been undertaken related to the school, by analysing documents of the Ottoman and Republican Archives, this article focuses on the process of the foundation of “The Greek Trade School Of Halki”, the courses offered within the institution and the phases that it went through.

Keywords: non-Muslim schools, Trade Training, Greek Community, The Greek Trade School Of Halki

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XVIII. asrın başlarına kadar eğitimin ana unsurlarını Sıbyan Mektepleri, Medreseler ve Enderun Mektebi oluştururken, adı geçen yüzyıl ile birlikte bu kurumların yanına yeni mektepler eklenmeye başlanmıştır. Amacı zamanın ihtiyacını karşılayabilmek olan bu yeni mekteplerin açılması Tanzimat Fermanı ile hızlanırken devlet tarafından, yine aynı niyet doğrultusunda, bir de ticaret okulu kurulmak istenmiştir. Bunun için ilk teşebbüs 1861 yılında atılsa da Osmanlı Devleti'nin ilk resmi ticaret mektebi olan Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi 1883 yılında kurulmuştur¹. Osmanlı Devleti'nin bu ilk resmi ticaret okulunun kuruluşu kıstas olarak alındığında ondan önce devlet sınırları dâhilinde hem gayrimüslimler hem de yabancı devletler tarafından açılan ticaret mekteplerinin olduğu görülmektedir. Zira devletin gayrimüslim tebaası sahip olduğu haklar doğrultusunda devlet toprakları dâhilinde kendilerine ait eğitim ve öğretim kurumları açabilirken, aynı durum devlet topraklarında ticaret yapma hakkına sahip olan yabancı devletler için de geçerli olmuştur. İşte bu mekteplerden biri de ticaret mektepleri içinde ilk sayılan ve Rumlar tarafından Heybeliada'daki Panaiya Kamariotissa Manastırında kurulan Rumca adıyla “Ellinoemboriki Sholi Tis Halkis”² olarak da bilinen Elen Ticaret Okulu yahut Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'dir.

¹ Ayşenur Erdoğan, *Osmanlı Devleti'nin İlk Ticaret Mektebinden Marmara Üniversitesine: Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s.36,49

² Orhan Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2003, s.39.

Heybeliada'ya oldukça hakim Değirmen Tepesi'nde bulunan Meryem Ana ve Vaftizci Yahya Manastırı olarak da bilinen bu yapının ilk halini inşa ettiren bir görüşe göre V. İoannes Palaiologos (1341-1391), diğer bir görüşe göre ise VIII. İoannes Palaiologos (1425-1448)'tur³. 1672'de gerçekleşen bir yangınla harabeye dönerek yıkılan manastır, Bâbîâlî'nin ilk Rum tercümanı Panayotis Nikoussios Paniotaki⁴ Efendi tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. 1828 Türk-Rus Harbi sırasında Rus savaş esirlerinin barındırılmasında dahi kullanılan yapı⁵ 1831'de bir tamir geçirdikten sonra⁶ aynı yıl içinde ilk özel ticaret mektebi sayılan Heybeliada Ticaret Mektebi'ne ev sahipliği yapmaya başlamıştır⁷.

Sultan II. Mahmut'un saltanatı sırasında Patrikhâne'nin de izniyle zengin Rum tüccarlar ve bankerler tarafından kurulmuş olan Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nin yıllar sonra devlet tarafından kurulacak ticaret mektebine ilham verdiği düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nde bir ticaret mektebi açılmasının en büyük destekçilerinden olan Maârif Nâzırı Münif Paşa, 1879 yılında böyle bir mektebin kurulması için teşebbüste bulunulduğunda bu kurumun masraflarının devrin zenginlerinden karşılanması için bir tezkere sunmuştur⁸. Dolayısıyla tezkerede yer alan fikrin Elen Ticaret Okulunun kuruluş şekline geldiği ifade edilmektedir⁹.

³ Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını*, İstanbul 1980, s.57

⁴ Sezai Balcı, *Bâbîâlî Tercüme Odası*, Libra, Ankara 2013, s.101

⁵ Gustave Schlumberger, *Prens Adaları; Blakerna Sarayı ve Kilisesi*, Bizans'ın Büyük Suru, Çeviren ve Hazırlayan: Haluk Çağlayaner, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.84

⁶ Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4495/337084, lef.1, 27.S.1336 (12 Aralık 1917)

⁷ Nejat Gülen, *Heybeliada: Tarihi, Coğrafyası, Yaşamı*, Murat Matbaacılık , İstanbul 1982, s. 102

⁸ Erdoğan, *Osmanlı Devleti'nin İlk Ticaret Mektebinden...*, s.42-43

⁹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul 1977, s.1137

Resim 1: Heybeliada Çam Limanı'ndan Rum Ticaret Mektebi'nin Görünüşü

Kaynak: Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu

Mektepte Eğitim

Başlangıçta yatılı ve beş sınıftan oluşan okul, 1870'lere doğru geçirdiği düzenlemelerle yedi sınıflı bir eğitim kurumuna dönüşmüştür. Yine bu dönemde mütevellî heyetinde bulunan kişilerce okulun laboratuvar kısmı da geliştirilerek fizik aletleri, mineraloji ve palaeontoloji koleksiyonları getirilmiştir¹⁰. 1877 yılında da batıdaki yüksek ticaret okulları dikkate alınarak yeni ticaret dersleri müfredata eklenmiştir¹¹. Devamındaki süreçte ise eğitim sekiz sınıf üzerine yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni sisteme göre Rum Ticaret Mektebi'nin son üç sınıfı, Âlî olarak nitelendirilmiştir. Mektebin Âlî sınıfları da kendi içerisinde iki şubeye ayrılarak; ilk şubesinde ticaret ile ilgisi olmayan ilimler, diğerinde ticaret ve banka ilimleri tahsil olunmuştur¹².

Banka tesis ve idaresine çok önem veren mektebin yedinci ve sekizinci

¹⁰ Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, Say Yayınları, İstanbul 1992, cilt.2, s.175

¹¹ Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, s.176

¹² Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", *İctihad*, no:109, 1905, s.165

sınıfları haftada iki saat birleştirilerek, talebelerden bir banka oluşturulur ve bir kısmına memur diğer kısmına ise müşteri rolü verilirdi. Gerçek bankanın tüm nitelikleri derslerde uygulamalı olarak ele alınırdı. Müşteri rolündeki talebe muhtelif devletlerin paralarını, ticaret ve banka hisselerini derse getirmekteydi. Bankanın bütün şube ve kısımlarından geçen talebeler, faiz gibi en zor hesapları dahi yapabilecek şekilde yetiştirilmekteydi¹³.

Usul-i defter dersinin önemli yer tuttuğu okulda Ticaret yazıhanelerinin de bütün muameleleri uygulamalı olarak öğretilmiştir¹⁴. Ticaret için oldukça önemli olan sigortacılık, muhasebe ve matematik derslerinin yanı sıra dil öğreniminin de üzerinde durulmuş; Yunanca, Arapça, Almanca, İngilizce, İspanyolca, Fransızca, İtalyanca, Romence, Rusça gibi yabancı lisanlar okutulmuştur¹⁵. Ayrıca tüm bunlara ilave olarak resim, piyano, keman, mandolin gibi sanat dersleri de mektebin müfredatına eklenmiştir¹⁶.

Patrikhâne'nin nezâretinde bulunan "Ephors" adlı bir heyet tarafından idare edilen mektepte öğrencilerin eğitim aldığı süre boyunca sıkı kurallara tabi tutuldukları görülmektedir. Örneğin yüz kızartıcı bir suç işlemesinden dolayı okuldan atılan bir öğrenci, velisinin yazdığı şikayet mektubuna rağmen diğer öğrencilere kötü örnek olabileceği gerekçesi ile yönetim tarafından okula bir daha alınmamıştır¹⁷. Ayrıca Ada'ya çocuklarını ziyarete gelen ailelerin konakladığı *Halki Palas* isimli otele disiplin gereği talebelerin girmesi yasaklanmıştır¹⁸.

Varlığını devam ettirmesi için devrin zengin Rumları tarafından desteklense de talebelerin yatılı olması ve tüm ihtiyaçlarını burada karşılaması hasebiyle belli bir eğitim ücreti alınmıştır. Eldeki verilere göre, önceleri bir ders yılı için sınıfına göre 20 ila 30 Osmanlı Lirası arasında değişen bir ücret

¹³ Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", s.165

¹⁴ Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", s.165

¹⁵ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014,s.440; Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.40; yapılan araştırmada mektebin detaylı bir ders programına rastlanamamıştır. Fakat talebelerinin notlarının beş puan üzerinden değerlendirildiğine dair bir bilgiye tesadüf edilmiştir. Bkz. Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, s.176

¹⁶ Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", s.166

¹⁷ Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.), 417/31, 12.B.1268 (02 Mayıs 1852)

¹⁸ Gökman, *Heybeliada: Kartpostallarla Bir Ada Hikayesi*, s.151

ödenirken¹⁹ bu ücret zamanla 40 ila 60 Osmanlı Lirasına yükseltilmiştir²⁰.

Resim 2: Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nin 1835 Ve 1905 Tarihli Mühürleri

Kaynak: Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, s.175-176

Meklep Binasında Yapılan Düzenlemeler

Kurulması ve işletilmesinde katkısı bulunanlar arasında meşhur Galata bankerlerinden Mösyö Zarifi'nin de bulunduğu mektep²¹ var olduğu süre boyunca Rum tüccarlar tarafından desteklenmiştir. Böylelikle Patrikhâne'nin ve devletin maddi desteğine ihtiyaç duymamıştır. Nitekim, okul idaresi, zaman zaman ortaya çıkan binanın tamir masraflarını da kendisi karşılamış, hatta Rum-Ortodoks cemiyetlerine de yardım etmiştir²².

Mektep, 1845 yılından itibaren dört yıl süre ile eğitime ara vermiş, 1849 yılında yeniden öğrenci kabul etmeye başlamıştır²³. Ancak mektep binasında 1868 yılına kadar ek binalar yapılarak eğitime devam edildiyse de öğrenci sayısının

¹⁹ Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.41

²⁰ Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", s.165

²¹ Kazgan, *Galata Bankerleri*, s.302; Zarifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Murat Hulkiender, *Bir Galata bankerinin portresi: George Zarifi (1806-1884)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003

²² 1868 yılında "Dersaadet Rum Cemiyeti Edebiyesi" Rumca, Fransızca, fizik ve matematik dallarında ödüllü yarışmalar organize edebilmek için Rum Ticaret Okulu'ndan 5000 Frank bağış almıştır. Halil Gökman, *Heybeliada: Kartpostallarla Bir Ada Hikayesi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2011, s.156

²³ İstanbul Adaları, s.81; Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, s.175

zamanla artması üzerine bina yetersiz kalmıştır. Rum Mimar A.K. Parigoris'in yaptığı planlar doğrultusunda binanın inşaatına 18 Mayıs 1875'te başlanmış ve kısa sürede tamamlanmıştır²⁴. İnşaatın masrafları ise İstanbul'un tanınmış Rum tüccar ve bankerlerinden karşılanmış, maddi anlamda devlete ve Patrikhâne'ye yük olunmamıştır²⁵.

1875'te ahşap olarak inşa edilen mektebin cepheleri bir müddet sonra harap duruma düşmüştür. Bunun üzerine 1 Nisan 1893 tarihinde Patrikhâne'den Adliye ve Mezâhib Nezareti'ne bir dilekçe gönderilerek binanın kagir olarak yeniden inşasına izin istenilmiş ve buradan doğacak masrafin mektebin sandığından karşılanacağı beyan edilmiştir²⁶. Devamında ise Şehremaneti Celilesi Mimarları tarafından bir plan hazırlanıp sunulmuş ve bina masrafının 345.342 kuruş olacağı belirtilmiştir²⁷. Patrikhâne'den gönderilen bu istida üzerine başlayan yazışmalar olumlu sonuçlanmış ve Mektebin tamir ve inşası için gereken ruhsat verilmiştir²⁸.

²⁴ Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.40

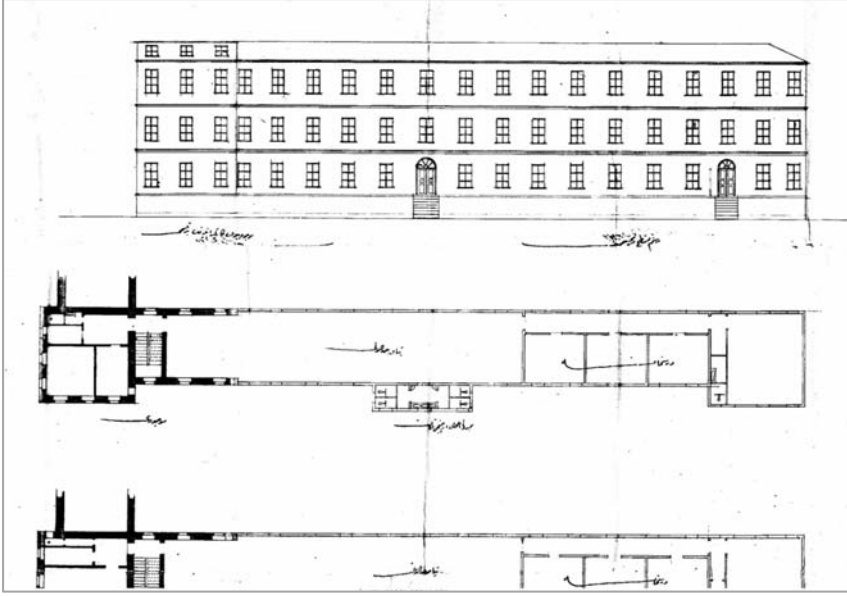
²⁵ Bankerlerin isimleri konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Örneğin bir kaynakta bu isimler 1000 altın ile Yorgo Zarifi olmak üzere Nikola Zarifi, Stefanos Zafiropulos ve Odisea Negropontis olarak gösterilmektedir. (Bkz. Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.39); Başka bir kaynakta ise inşaat giderlerinin Banker Marsey Zafiropulos tarafından karşılandığı ifade edilmektedir. (Bkz. Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, s.175)

²⁶ Şura-yı Devlet (ŞD), 2619/50, lef.1, 14.N.1310 (1 Nisan1893)

²⁷ ŞD., 2619/50, lef.1, 7.Za.1310 (23 Mayıs 1893)

²⁸ Maarif Nezareti, Mekatib-i Gayr-i Müslim ve Ecnebiyye Müfettişliği (MF.MGM), 4/13, 16.Z.1310 (1 Temmuz 1893); İrade, Adliye ve Mezahib (İ.AZN.), 5/44, 13.Ra.1311 (24 Eylül 1893); Hakan Olgun, "Kilise Defterleri'ne Göre İstanbul'da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği", *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi*, İstanbul 2010, s.232

Resim 3: 1893 Yılında Rum Ticaret Mektebi İçin Şehremaneti Celilesi Mimarları Tarafından Hazırlan Plan

Kaynak: İ.AZN., 5/44, 13.Ra.1311 (24 Eylül 1893)

Bahsi geçen yenilenmenin gerçekleştiği ise mektepte 1902 yılında meydana gelen yangın vesilesi ile öğrenilmektedir. Zira bu yangından sonra Patrikhâne tarafından yazılan yazıda Şehzade Sultan Mehmed Han'ın vakıflarından olup Rahip Diyones'e verilen arazi üzerinde inşa edilmiş olan mektebin 1311 (1893)'de yenilediği ancak 1902'de çıkan yangında bazı tahribatların meydana geldiği ifade edilerek tekrar bir tamirat istendiği görülmektedir²⁹. Heybeliada'da bulunan Rum Mektebi'nin açıklarını kapama adına balo ve piyango düzenlediği bir devirde³⁰, Rum Ticaret Mektebi'nin tüm masraflarının mektep sandığından karşılanacağı beyan edilmiştir³¹. Yenilenme

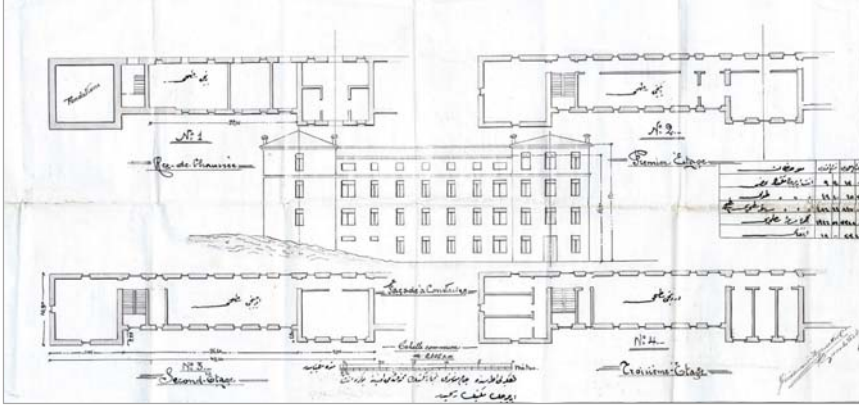
²⁹ ŞD., 2756/40,lef.1, 15.S.1323 (21 Nisan 1905)

³⁰ Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 878/2, 26.C.1323 (28 Ağustos 1905); MF.MKT., 1012/45, 10.B.1325 (19 Ağustos 1907)

³¹ İ.AZN., 69/4, lef.1, 25.Ca.1324 (17 Temmuz 1906); 1914'te mektebi ziyaret eden Abdullâh Cevdet de bir yangın sonucunda mektebin bir kısmının yandığını ancak bina Osmanlı Sigorta Şirketi tarafından güvence altına alındığından onarım için gereken paranın

için bir planı hazırlanan mektebin yeniden inşasına 1906 yılının sonunda izin verilmiştir³².

Resim 4: 1906 Tarihli Yenilenme İçin Hazırlanan Plan

Kaynak: İ.AZN., 69/4, 9 Şevval 1324 (26 Kasım 1906)

Dershane, taamhane (yemekhane), yatakhane ve laboratuvar olarak inşa edilmiş yapı, ilk haliyle 900 m²'lik bir sahayı kaplamaktaydı. Ancak geçirdiği yenilenmelerle birlikte mektep ve ona bağlı ek binaların bulunduğu alanın 2780 m²'ye kadar genişlediği görülmektedir³³.

Mektebin dört katlı binası, içerisinde çamaşırhane, kiler, yemekhane, yatakhane, sınıflar, kütüphane³⁴, laboratuvar, öğretmenler odası, revir ve hatta bir kitap basmahânesinin bulunduğu tam teşekküllü bir yapıydı³⁵. Bu binanın dışında beden eğitimi, futbol, jimnastik gibi branşlar için ayrılmış 1500 m²'lik bir saha

şirketten tahsil edildiğini belirtmektedir. Bkz. Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", s.165

³² MF.MKT., 971/61, Lef.1/2, 2.Ca.1323 (18 Aralık 1906)

³³ Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", s.164

³⁴ Mektebe, Bahriye Nezareti tarafından el konulduğunda 3000 ciltlik kütüphanesi Ruhban Okulu'na taşınmıştır. Bkz., Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, s.176.

³⁵ Cumhuriyet Arşivi, 256/721/11, 8 Haziran 1937; Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.40

bulunmaktaydı. Ayrıca bir tabib ile bir hastabakıcı hanım tarafından idare edilen ormanlar arasında iki hastane mevcuttu³⁶.

Rum Ticaret Mektebi'nin çam ormanları arasında oldukça geniş ve havadar bir alanda, tam teşekküllü olarak inşa edilmiş olması³⁷ kurumu ziyarete gelenleri oldukça etkilemiştir. Örneğin Yunan gazeteci Y. Frangudis'in, kuruma yaptığı bir ziyaret sırasında yaşadığı hayranlık, daha sonra yazıya döktüğü ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“Dev boyutlu bir bina olan okul tam kapasite çalıştığı takdirde 400 öğrenciye eğitim verebilecek imkanlara sahiptir, ancak bugünkü öğrenci sayısı 250'yi aşmamaktadır. Okul gerek coğrafi konumu ve geniş bahçesi, gerekse ferah sınıfları ile eğitim için çok uygundur. Bir tepenin üzerinde yükselen bina iki yandan denizi ve çevredeki adaları görmektedir. Çam ormanları ve temiz hava bu güzelliği tamamlamaktadır. Dünyanın neresinde olursa olsun, bir okul için bundan daha uygun bir yer bulmak zordur. Yunan Krallığı, bağımsız Yunanistan'da böyle görkemli okullar kurmayı henüz başaramamıştır. Hiç şüphesiz Rumlar ve Yunanlı öğrenciler İstanbul'un ve İzmir'in böylesine kaliteli Rum okullarında Atina'nın sıradan liselerinden çok daha iyi şartlar altında mükemmel eğitim almaktadır.”³⁸

³⁶ Abdullah Cevdet, “Rum Ticaret Mektebinde”, s.164

³⁷ Michel-S. Kebedgy, “La situation de l'hellénisme en Turquie”, *Le Globe. Revue Genevoise de Géographie*, N.46, 1907, s.102

³⁸ Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.41-42

Resim 5: 14 Nisan 1906 Tarihli Bir Kartpostalda Heybeliada Rum Ticaret Mektebi

Kaynak: Gökman, *Heybeliada: Kartpostallarla Bir Ada Hikayesi*, s.157

Yunan Krallığının henüz böyle bir mektep kuramadığından bahseden bu ifadelerden yıllar sonra dahi yine bir Yunan Gazetesinde yayımlanan yazıda Yunanistan'ın hiçbir yerinde böyle bir mektep kurulamadığı vurgulanmıştır³⁹. Bununla birlikte Osmanlı Devleti toprakları dahilinde kurulmuş olan Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nin namı ise oldukça geniş bir coğrafyaya ulaşmıştır. Öyle ki sadece Atina'dan değil Odessa, Köstence, İskenderiye, Marsilya'dan Rum öğrenciler öğrenim görebilmek için bu mektebe gelmiştir⁴⁰. Ayrıca geneli Rum olmakla beraber Rumca öğrenmek maksadıyla girmiş birkaç İngiliz talebenin de olduğu bilinmektedir. Öğrenim verdiği süre boyunca Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nden binlerce öğrenci diploma alarak mezun olmuştur⁴¹ ki bunlar

³⁹ Cumhuriyet Arşivi, 256/721/11, 8 Haziran 1937

⁴⁰ Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.40

⁴¹ Kaynaklarda bu rakam değişiklik göstermektedir. Örneğin Abdullah Cevdet tarafından kaleme alınmış makalede 1831'den 1914'e kadar 3.640 talebenin girdiği ve diploma aldığı ifade edilmektedir. Ancak diğer bir kaynaktaki ise 1831'den 1888'e kadar 4.600 talebenin mezun olduğu görülmektedir. Bkz. Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", s.166.; Kazgan, *Galata Bankerleri*, s.441

arasında büyük bankerler, tacirler bulunmaktadır. Örneğin 1900'lü yılların başlarında Atina Bankasının başmüdürü olan Mösyö Eliaco, zamanın hem bankeri hem de Galata'da büyük petrol taciri olan Mösyö Arvantidis ve bir dönem İngiltere'nin Manchester şehrinin büyük tacirlerinden Nikola Konyadis de bu okulun mezunlarındandır⁴².

Rum Ticaret Mektebi'nde Eğitimin Durması

Genel olarak 1916 yılına kadar eğitimine devam ettiği belirtilen mektebin⁴³ henüz 1913 yılında Balkan savaşının başlamasıyla hastane yapılmak üzere geçici olarak hükümete teslim edilmesi istenmiştir⁴⁴. Bunun için 8 Mart günü Fener'de bulunan Rum İdadisi ile birlikte Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nin gerekli mahallerinin hastane olarak hazırlanması için Patrikhâne'ye bir yazı gönderilmiştir⁴⁵.

Savaş sırasında hastane olarak kullanılan mektep bir süre sonra yeniden gündeme gelmiştir. Bunun nedeni ise Osmanlı aleyhine yapılan bir takım faaliyetlerdir. Zira devlet, bazı kurum ve kuruluşların, ordu ve donanmanın faaliyetlerini yabancı devletlere haber verdikleri ihbarını almış, İstanbul ve Karadeniz'de büyük bir arama faaliyeti başlatmıştır. Bu tahkikat sırasında Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nde bir telsiz-telgraf aleti ele geçirilmiştir⁴⁶. Bunun üzerine yapılan daha detaylı aramada ise ikinci bir telsiz-telgraf makinesi bulunmuş⁴⁷, mektebin müdürü Divan-ı Harbe gönderilmiştir⁴⁸.

Yaşanan bu hadiselerin devamında ise mektebin binası Haziran 1916'da Darüleytam Şubesi için uygun görülerek polis nezaretinde Darüleytam Müdürü

⁴² Abdullah Cevdet, "Rum Ticaret Mektebinde", s.166

⁴³ Gülen, *Heybeliada*.... , s.102

⁴⁴ MF.MKT., 1183/74, 24.S.1331 (2 Şubat 1913); MF.MKT., 1183/78, 25.S.1331 (3 Şubat 1913)

⁴⁵ MF.MKT., 1184/4, 29.Ra.1331(8 Mart 1913)

⁴⁶ Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri (DH.İ.UM.EK), 4/26, 26.L.1332 (15 Eylül 1914)

⁴⁷ Sabahattin Özel-Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", *Tarih Dergisi*, Sayı 46(2007), İstanbul 2009, s.255

⁴⁸ Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube (DH.EUM.6.ŞB), 1/38, 05.Z.1332 (25 EYLÜL 1914); Recep Çelik, "Karadeniz'de Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)", *Karadeniz Araştırmaları*, Yaz 2016, Sayı:50, s.127

Umumiyesi'ne teslim edilmesi istenmiştir⁴⁹. Ancak birkaç ay sonra Büyükkada'daki Rum Darüleytam'ı Nizamiye'ye bırakıldığı gibi, Heybeliada'daki Rum Ticaret Mektebi'nin Bahriye'ye bırakılmasına karar verilmiştir⁵⁰. Böylelikle Bahriye'ye teslim edilen binada aynı yıl içerisinde Çarkçı Mekteb-i Bahriye-i Şahanesi kurulmuştur⁵¹.

Devlet tarafından, ticaret mektebinin kapatılması ve burada Çarkçı Mektebi kurulması Rum Patrikhânesi'ni oldukça rahatsız etmiştir. Öyle ki, mektebin kuruluşundan iki yıl sonra 12 Kasım 1917'de bina ile ilgili olarak Patrik tarafından bir arzuhal yazılmıştır. Bu arzuhalde memleket dahilinde bu tarz mülklerin feda edilmesinde niyetin “has” olması gerektiği, Çarkçı Mektebinin payitahtın veyahut adaların herhangi bir yerinde yeniden inşa edilebileceği vurgulanmıştır. Devamında ise buradaki Panaiya Manastırının etrafındaki rahip odaları ile bin beş yüz sene evvel yapılıp, İstanbul'un fethinde dahi korunduğunu ve daha sonra bir ilm yuvası haline getirilip yıllarca muhafaza edildiği ifade edilmiştir⁵². Ayrıca harpte dahi hava değişimi gereken askerler için şehirde uygun bir bina bulunmadığında, Birinci Ordu Kumandanlığı'na memnuniyetle teslim edilen okulun, başka bir mektep uğruna istimlak edilemeyeceği ve bunun ellerinde bulunan fermana da uymadığını belirterek manastır ve kilisenin Patrikhâne'ye iadesi istenmiştir.

Bunun üzerine iki gün sonra yani 14 Kasım 1917'de Bahriye Nezareti'nden Sadâret'e bir yazı gönderilerek, bahsi geçen Rum Ticaret Mektebi ve Panaiya Manastırının inşaları için Divan-ı Hümâyün'da bir kayıt veya bir muamelenin olup olmadığı sorgulanmıştır⁵³. Divan-ı Hümâyün'dan verilen cevapta ise Manastır ve ona ek olarak bir ticaret mektebinin inşasına dair emir olmadığı ancak 1247 (1831), 1311 (1893), 1324 (1906) tarihlerinde binanın

⁴⁹ Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM), 119/2, 02.Ş.1334 (4 Haziran 1916)

⁵⁰ BEO, 4428/332068, 05.Za.1334 (3 Eylül 1916)

⁵¹ BEO, 4430/332214, 15.Za.1334 (13 Eylül 1916); Çarkçı Mektebi'nde öğretmenlik yapanlar arasında Falih Rıfki Atay da bulunmaktadır. Bkz. Kartpostallarla..., s.158

⁵² ŞD., 3148/61, lef.7, 27.M.1336 (12 Kasım 1917)

⁵³ BEO 4495/337084, lef.2, 29.M.1336 (14 Kasım 1917)

tamiratları için izin istenmesi ile ilgili kayıtların olduğu bildirilmiştir⁵⁴.

Resim 6: Heybeliada Rum Ticaret Mektebi ve Çam Limanı

Kaynak: Gökman, *Heybeliada: Kartpostallarla Bir Ada Hikayesi*, s.156

Divan-ı Hümâyun'dan gelen bu bilgilerin ardından Bahriye Nezareti'nden Şura-yı Devlete bir yazı gönderilmiş, Patikhâne'den gönderilen arzuhal neticesinde yapılacak muamelenin tetkiki sırasında Çarkçı Mektebi kurulmasında “müdafâ-i memleket” düşüncesinin dikkate alınmasını ve ona göre bir karar verilmesi istenmiştir. Devamında ise buradaki iki vakıf kilise makamına kaim olmak üzere Rum Patrikhânesi'nin belirleyeceği yere Bahriye Nezaretince iki kilise inşa edilebileceği belirtilmiştir⁵⁵.

Bahriye Nezareti'nin bu talebinden aylar sonra bu konu İstanbul ve Tekfurdağı mebusları tarafından -Patrikhâneye nazaran daha sert bir üslupla kaleme alınan bir takrirle gündeme getirilmiştir. Bu takrirden Rum milletine ait olarak Çam Manastırı namıyla da anılan yapının, dini hissiyatlar ve hukuki

⁵⁴ BEO 4495/337084, lef.1, 27.S.1336 (12 Aralık 1917)

⁵⁵ ŞD., 3148/61, lef.2, 16.R.1336 (29 Ocak 1918)

kanunlara rağmen, hükümet tarafından suiistimal edildiği vurgulanmıştır. Devamında ise gayri meşru muamelenin sürdürülmesi konusundaki kararın ne olduğu sorgulanmıştır⁵⁶.

Bazı kaynaklarda 1918 Mondros Mütarekesinden sonra binanın Müttefik işgal kuvvetlerince geri verildiği belirtilmektedir⁵⁷. Arşiv vesikalarını incelediğimizde ise 27 Mart 1919'da Dahiliye Nezareti'nden gönderilen bir tezkirede İngiltere Fevkalâde Komiserliğince mektep binasının Rum Eytamhanesi yapılmak üzere tahliye edilmesinin istendiği ifade edilmektedir⁵⁸. Bahriye Nezareti'ne yollanmak üzere kaleme alınan bir evrakta ise Vekiller tarafından müzakere edilen meselenin nihayetinde, muamelenin Rum Patrikliğinin elinde bulunan fermana uymadığı gerekçesi ile mektebin ilk sahibine iade edilerek burada bulunan Çarkçı Mektebinin eşyasının nakledilmesine karar verildiği görülmektedir⁵⁹. Tüm bu yazışmaların sonunda ise mektebin tahliyesi bitirilmesine rağmen Rum Patrik Kaymakamlığında bulunan Bursa Metropolidi'nin Paris'e gitmesi ve Patrikhâne'de görevli muhatap olunabilecek bir ruhani bulunamadığından binanın tesliminin hemen gerçekleşmediği anlaşılmaktadır⁶⁰.

Patrikhâne'ye bırakılan bina Harb-i Umûmî zamanında ilan edilen seferberlikte hükümetçe istimlak edilmiştir. Öyle ki seferberlikte istimlak edilen bu binanın tamir masrafları için oldukça fedakarlık yapıldığı, 100.000 liralık istimlak bedelinin⁶¹ ise Osmanlı Bankası'ndan verildiği ve ayrıca istimlak ile ilgili Şura-yı Devlet kararı olduğu İstanbul Kumandanlığı ile Bahriye Kumandanlığı arasında cereyan eden yazışmalarda görülmektedir⁶².

Seferberlikten sonra Rumlara teslim edilmiş olsa da, Rum Ticaret Mektebi bir daha kurulamamış, Patrikhâne ve Hükümet arasında mülkiyet hakkı

⁵⁶ BEO, 4546/340894, 10.Ra.1337 (14 Aralık 1918)

⁵⁷ Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.42

⁵⁸ BEO, 4567/342481, lef.6, 24.C.1337 (27 Mart 1919)

⁵⁹ BEO, 4566/342390, 12.B.1337 (13 Nisan 1919)

⁶⁰ BEO, 4567/342481, lef.3, 19.B.1337 (20 Nisan 1919)

⁶¹ Seferberlikten sonra bina Patrikhâne'ye teslim edildiğinde, Ferit Paşa Hükümeti tarafından bu para bankadan geri alınmıştır. Bkz. Cumhuriyet Arşivi, 256/721/11, lef.6

⁶² Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM), 236/43, 16.M.1342 (29 Ağustos 1923)

dolayısıyla hukuki bir süreç başlamıştır⁶³.

1923 yılındaki mübadelede Anadolu'dan gelen yetimlere ev sahipliği yapmış⁶⁴, dahası yetim Rum kızları için yatılı bir ilkokul⁶⁵ ve meslek okulu olarak kullanılmıştır⁶⁶. 1926 yılında burada bulunan kurumların kapatılmasından sonra ise 1942 yılında ise bina kamulaştırılarak Deniz Kuvvetlerine devredilmiş⁶⁷ ve burada bir Askeri Deniz Lisesi kurulmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde XVIII. asır ile birlikte zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak mekteplerin açılması düşüncesi ortaya çıkmıştır. İlk başlarda savaşlarda alınan yenilgiler ve toprak kayıpları dolayısıyla askeri mektepler kurulmasına ağırlık verilmiştir. Ancak zamanla devletin her alanda uzman elemana ihtiyaç duyması, bu kişileri yetiştirecek yeni kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu amaç doğrultusunda bir biri ardına mektepler açılırken, yaşanan mali sıkıntılar, devlet için tüccar ve ticari bilgin yetiştirecek ticaret okulu kurulması fikrini beraberinde getirmiştir. Mektep için ilk adım Sultan Abdülmecid döneminde 1861 tarihinde atılmış olsa da bu girişim başarılı olamamış ve Osmanlı Devleti'nin ilk resmi ticaret okulu Hamidiye Ticaret Mektebi-i Âlîsi 1883 yılında Sultan II. Abdülhamid devrinde kurulabilmiştir. Fakat bu tarihten daha önce devlet sınırları dâhilinde hem gayrimüslimler hem de yabancı devletler tarafından açılan ticaret mekteplerinin olduğu görülmektedir. İşte bu mekteplerden biri de ticaret mektepleri içinde ilk sayılan ve Rumlar tarafından 1831 yılında Heybeliada'da kurulan Elen Ticaret Okulu yahut Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'dir.

Sultan II. Mahmud'un saltanatı sırasında, Rum tüccar ve bankerler tarafından kurulan Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nin namı oldukça geniş bir coğrafyaya ulaşmış; Atina, Odessa, Köstence, İskenderiye, Marsilya'dan dahi gelen binlerce öğrenciye eğitim vermiştir. 1900'lü yılların başlarında Atina

⁶³ Cumhuriyet Arşivi, 256/721/11, lef.6; Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi*, s.444

⁶⁴ *Prens Adaları*, Adalı Yayınları, İstanbul, s.131

⁶⁵ Gülen, *Heybeliada...*, s.133

⁶⁶ Cumhuriyette ermeni ve rum malları..., s. 444; Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, s.176

⁶⁷ Türker, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, s.42

Bankasının başmüdürü olan Mösyö Eliaco, zamanın bankeri ve büyük petrol taciri Mösyö Arvantidis ve yine o dönem Manchester'ın büyük tacirlerinden Nikola Konyadis mektebin meşhur mezunlarından.

Elen Ticaret Okulu'nun 1916 yılına kadar eğitimine devam ettiği belirtilse de, mektebin binası 1913 yılında Balkan savaşının başlamasıyla hastane yapılmak üzere geçici olarak hükümete teslim edilmiştir. 1914 yılında Osmanlı Devleti aleyhinde casusluk faaliyetleri ile gündeme gelmiştir. Mekteb, 1916'da Bahriye Nezareti'ne bırakılarak, bu tarihten itibaren Çarkçı Mekteb-i Bahriye-i Şahanesi'ne ev sahipliği yapmaya başlamıştır. 1919 yılında Patrikhâne'ye iade edilen bina aynı yıl içerisinde, Dünya Savaşının nedeni ile ilan edilen seferberlikte hükümetçe istimlak edilmiştir. Seferberliğin hemen ardından Rumlara teslim edilen Rum Ticaret Mektebi, yaşadığı bu gelgitlerden sonra bir daha kurulamamıştır.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşivi

BEO (Babiali Evrak Odası Evrakı), 4495/337084, 27.S.1336 (12 Aralık 1917)

BEO, 4428/332068, 05.Za.1334 (3 Eylül 1916)

BEO, 4430/332214, 15.Za.1334 (13 Eylül 1916)

BEO 4495/337084, 27.S.1336 (12 Aralık 1917)

BEO, 4546/340894, 10.Ra.1337 (14 Aralık 1918)

BEO, 4566/342390, 12.B.1337 (13 Nisan 1919)

BEO, 4567/342481, 24.C.1337 (27 Mart 1919)

DH.EUM.6.ŞB.(Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube), 1/38, 05.Z.1332 (25 Eylül 1914)

DH.İ.U.M.EK.(Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri), 4/26, 26.L.1332 (15 Eylül 1914)

DH.UMVM (Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı), 119/2, 02.Ş.1334 (4 Haziran 1916)

HR.İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı), 236/43, 16.M.1342
(29 Ağustos 1923)

HR.TO (Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı), 417/31, 12.B.1268
(02 Mayıs 1852)

İ.AZN (İrade Adliye ve Mezahib), 5/44, 13.Ra.1311 (24 Eylül 1893)

İ.AZN., 69/4, 25.Ca.1324 (17 Temmuz 1906)

MF.MGM (Maarif Nezareti Mekatib-i Gayr-i Müslime Ve Ecnebiye
Müfettişliği), 4/13, 16.Z.1310 (1 Temmuz 1893)

MF.MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemı), 878/2, 26.C.1323 (28
Ağustos 1905)

MF.MKT., 971/61, 2.Ca.1323 (18 Aralık 1906)

MF.MKT., 1012/45, 10.B.1325 (19 Ağustos 1907)

MF.MKT., 1183/74, 24.S.1331 (2 Şubat 1913)

MF.MKT., 1183/78, 25.S.1331 (3 Şubat 1913)

MF.MKT.,1184/4, 29.Ra.1331(8 Mart 1913)

ŞD (Şura-yı Devlet Evrakı), 2619/50, 14.N.1310 (1 Nisan1893)

ŞD., 2756/40, 15.S.1323 (21 Nisan 1905)

ŞD., 3148/61, 16.R.1336 (29 Ocak 1918)

Cumhuriyet Arşivi

256/721/11, 8 Haziran 1937

Kitaplar, Makaleler

Abdullah Cevdet, “Rum Ticaret Mektebinde”, *İctihad*, no:109, 1905.

BALCI, Sezai, *Babiâli Tercüme Odası*, Libra, Ankara 2013.

ÇELİK Recep, “Karadeniz’de Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)”,
Karadeniz Araştırmaları, Yaz 2016, Sayı:50. s.125-138

ERDOĞAN, Ayşenur, *Osmanlı Devleti'nin ilk Ticaret Mektebinden
Marmara Üniversitesine: Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlîsi*, Yeditepe Yayınları,
İstanbul 2018.

ERGİN, Osman Nuri *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Neşriyat, İstanbul
1977.

EYİCE, Semavi, *Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını*, İstanbul 1980.

GÖKMAN, Halil, *Heybeliada: Kartpostallarla Bir Ada Hikayesi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2011.

GÜLEN, Nejat, *Heybeliada: Tarihi, Coğrafyası, Yaşamı*, Murat Matbaacılık, İstanbul 1982.

HULKİENDER, Murat, *Bir Galata bankerinin portresi: George Zarifi (1806-1884)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003.

KAZGAN, Haydar, *Galata Bankerleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

KEBEDGY, Michel-S., "La situation de l'hellénisme en Turquie", *Le Globe. Revue Genevoise de Géographie*, n.46, 1907, s.97-112.

OLGUN, Hakan, "Kilise Defterleri'ne Göre İstanbul'da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği", *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamaları: İstanbul Tecrübesi*, İstanbul 2010.

ÖZEL Sabahattin -Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", *Tarih Dergisi*, Sayı 46(2007), İstanbul 2009.

SCHLUMBERGERi Gustave, *Prens Adaları; Blakerna Sarayı ve Kilisesi*, Bizans'ın Büyük Suru, Çeviren ve Hazırlayan: Haluk Çağlayaner, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

TUĞLACI, Pars, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, Say Yayınları, İstanbul 1992.

TÜRKER, Orhan, *Halki'den Heybeli'ye Bir Ada Hikayesi*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2003.